

УДК 343.21

В. І. Борисов, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ПИТАННЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У науковій статті з позиції філософської категорії «система» розглядається історія та сучасний стан нормотворення положень Особливої частини вітчизняного кримінального права, визначається місце останньої в якості відносно самостійного нормативно-правового елемента в цілісній системі кримінального права. Виокремлюються ті принципи обставини, які бралися до уваги законодавцем при побудові Особливої частини КК України 2001 р.

Ключові слова: законодавство про кримінальну відповідальність, система кримінального права, Особлива частина кримінального права.

При дослідженні питань, пов'язаних із застосуванням категорії «система», філософська наука пропонує розуміти її як цілісну множину взаємопов'язаних елементів¹. Визначена сутність доповнюється формальними побудовами, що чітко описують певні особливості тієї чи іншої системи², зокрема, правової. Зазначене співвідношення сутності та форми є характерним для побудови системи кримінального права України, зокрема його Особливої частини.

У науковій літературі звертається увага, що питання системи кримінального права, незважаючи на його значущість, залишається недостатньо дослідженим³. Більшість науковців, звертаючись до нього, зазвичай зазначають, що кримінальне право складається із Загальної та Особливої частин, при цьому Загальна частина включає норми, що визначають завдання, принципи та основні інститу-

¹ Див.: Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Сов. энцикл., 1970. – Т. 5. – С. 19.

² Там само.

³ Див.: Энциклопедия уголовного права. – Т. 1: Понятие уголовного права. – СПб.: Изд. проф. Малинина, 2005. – С. 182.

ти кримінального права, а Особлива частина містить норми, що описують конкретні види злочинів та конкретні види покарання, які можуть бути призначені за вчинення певних злочинів¹. Не важко побачити, що наведені визначення Загальної та Особливої частин кримінального права, як і більшість їм подібних, значною мірою, як справедливо зауважує Ю. Є. Пудовочкін, відображають нормативістський підхід до права². Зазначений підхід для кримінального права має достатньо вагоме обґрунтування, оскільки ця галузь права протягом тисячоліть розвивалася, набуваючи форму законів, як правило, у вигляді окремих законодавчих актів або в межах зводів законів як їх складова частина.

Безумовно, формування писемного кримінального законодавства відбувалося під впливом звичаєвого права, релігійних постулатів, судової практики тощо. Русійною силою процесів нормотворення були ідеї, зумовлені потребами забезпечення засобами кримінального права розвитку та функціонування відносин відповідних суспільно-економічних формацій³. Зазначені ідеї відбивали потреби як в охороні суспільних відносин, так і в регулюванні правовідносин, що виникали у зв'язку з учиненням конкретних суспільно небезпечних посягань.

Мабуть, тому, ще на початку ХХ ст. Л. С. Білогриць-Котляревський відмітив, що кримінальне право поділяється на матеріальне та формальне, або процесуальне право: перше (кримінальне право у вузькому значенні) визначає зміст злочинних дій та наступних за ними покарань; друге (кримінальний процес) – судове провадження, необхідне для встановлення факту злочину та міри покарання⁴.

¹ Див.: Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 16.

² Див.: *Энциклопедия уголовного права.* – Т. 1: Понятие уголовного права. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. – С. 183–184.

³ Так, ідеї, викладені Чезаре Беккарія в його відомій праці «Про злочини та покарання» (1764 р.), відіграли істотну роль у формуванні ліберально-демократичних принципів кримінального права європейських держав XVIII–XIX століть (див.: *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1 : А – Г. – С. 217).

⁴ Див.: Білогриць-Котляревський Л. С. *Учебник русского уголовного права. Общая и Особенная части* / Л. С. Білогриць-Котляревський. – Киев ; СПб. ; Харьков, 1903. – С. 8.

Звернення до писемних пам'яток права засвідчує домінанту розвитку норм, характерних для Особливої частини, при формуванні законодавчих актів щодо відповідальності за окремі види суспільно небезпечних посягань. Разом із тим, поруч із визначеннями злочинів та покарань за них, законодавчі акти містили й положення, які у теперішній час становлять норми Загальної частини законодавства про кримінальну відповідальність. Так, Руській Правді була відома співучасть при вчиненні крадіжки. Закон вимагав притягувати до однакової відповідальності всіх осіб, які брали участь в учиненні цього злочину¹. Цей самий пам'ятник Давньоруської держави містив норми, що стосуються характеристики суб'єктивної сторони при вчиненні вбивств². Можна навести чимало подібних прикладів як стосовно Руської Правди, так й інших пам'яток кримінального права.

Процес еволюції законодавства про кримінальну відповідальність призвів до формування в більшості держав систематизованих за інститутами кримінального права нормативно-правових актів – кодексів (укладень, зведень тощо) із поділом їх на дві основні частини: Загальну та Особливу. Вважається, що вперше в історії кримінального права розподіл кримінального законодавства на Загальну та Особливу частини було здійснено у 1791 р. у Кримінальному кодексі (далі – КК) Франції. Хоча, як зазначають окремі фахівці (зокрема, В. П. Коняхін, М. І. Хавронюк), структурне відособлення Загальної частини відбулося дещо раніше: у Німеччині в 1751 р. був виданий Звід баварських кримінальних законів, у 1768 р. – австрійське Кримінальне укладення Марії Терези (Терезіана)³. Що стосується Російської імперії, то таке виділення в її законодавстві сталося у 1833 р.⁴

¹ Див.: Історія держави і права України : підручник : у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина / кол. авт.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2000. – Т. 1. – С. 83.

² Там само.

³ Цей кримінально-правовий акт діяв у Галичині та Буковині – українських землях, які до 1918 р. входили на правах автономних територій до складу Австро-Угорської імперії.

⁴ Див.: Коняхін В. П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / В. П. Коняхин. – Краснодар, 2002. – С. 8, 15.

В Україні законодавство про кримінальну відповідальність становить КК України, що визначено в його ч. 1 ст. 3. Чинний КК був прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. У ч. 1 ст. 1 цього нормативно-правового акта зазначається, що КК має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. КК України відповідно до загальних тенденцій розвитку кримінального законодавства побудований на базі інститутів кримінального права та поділяється на Загальну й Особливу частини. Такий підхід до формування загальної структури сучасного законодавства обґрунтовується принаймні метою економії тексту кримінального закону та спрощення процесу його застосування¹. Разом із тим слід погодитися, що такий поділ є великою мірою умовним². Він є доцільним виключно для зовнішньої форми кримінального права, яке дістає свій текстуальний вираз у законодавстві про кримінальну відповідальність³. Вочевидь, відповідно до мовних процесів «зворотнього зв'язку», пов'язаних із сприйняттям суспільством тієї чи іншої інформації загальнонаціонального характеру (у нашому випадку законодавства про кримінальну відповідальність), у навчальній і науковій літературі цілком слушно виокремлюються питання, присвячені Загальній та Особливій частинам кримінального права, серед яких, зокрема, «Поняття і система Особливої частини кримінального права»⁴.

Водночас слід зауважити, що на відміну від системи законодавства система права певною мірою є незалежною від волі законодавця⁵, їй притаманні достатньо різноманітні складові. Так, В. П. Ко-

¹ Див.: Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – 2-ге вид. – К. : ВД «Дакар», 2013. – С. 15.

² Там само.

³ Див.: Энциклопедия уголовного права. – Т. 1 : Понятие уголовного права. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. – С. 188.

⁴ Див.: Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 9.

⁵ Див.: Коняхин В. П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права / В. П. Коняхин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 133.

няхін та Ю. Є. Пудовочкін зазначають, що система права, окрім писаного права, включає також звичаєве право, неписані принципи та аксіоми, міжнародно-правові акти рекомендаційного характеру, угоди ненормативного характеру, судові прецеденти, а також правосвідомість¹. І хоча наведене має загальнотеоретичний характер, однак виділені в ньому складові у повному або обмеженому обсязі можуть бути застосовані до кожної галузі права. Що стосується кримінального права, то воно включає в себе як ознаки, притаманні всім галузям права, так і суто свої, специфічні, властиві тільки цій галузі, ознаки². Серед них найбільш характерною є його формальна визначеність. Підґрунтям формування кримінально-правових норм, сукупність яких являє собою галузь кримінального права, є закони про кримінальну відповідальність, що встановлюються тільки вищим органом законодавчої влади (в Україні – Верховною Радою) і закріплюються в КК, його Загальній та Особливій частинах (див. розділ II «Закон про кримінальну відповідальність» Загальної частини КК). Як бачимо, з одного боку, кримінальне право дістає свій вираз у формі законів про кримінальну відповідальність, з другого – на підставі законодавчих визначень³, що наводяться у статтях КК (їх частинах), формуються кримінально-правові норми.

Більшість науковців позначають логічно завершені законодавчі визначення термінами «припис»⁴, «нормативний припис»⁵ або «нормативно-правовий припис». Так, М. О. Мягков стосовно остан-

¹ Див.: Коняхин В. П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права / В. П. Коняхин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 133; Энциклопедия уголовного права. – Т. 1: Понятие уголовного права. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. – С. 183–184.

² Див.: Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 10.

³ У КК України словосполучення «Кримінальний кодекс України визначає» застосовується, зокрема, в ч. 2 ст. 1 КК; словосполучення «визначаються законом» – у ч. 2 ст. 4 КК, що дає підстави для використання у науковій літературі рівнозначного їм за змістом терміна «законодавче визначення».

⁴ Див.: Уголовный закон и преступление / под ред. Э. С. Тенчова. – Иваново : Иванов. гос. ун-т, 1997. – С. 16.

⁵ Див.: Мицкевич А. А. Акты высших органов советского государства. Юридическая природа нормативных актов высших органов власти и управления СССР / А. А. Мицкевич. – М. : Юрид. лит., 1967. – С. 34.

нього підкреслює: «змістом кримінального закону України є система нормативно-правових приписів, що визначають діяння, які є злочинами, та відповідальність за них»¹. Слід наголосити, що законодавець більш виважено відноситься до цілісних законодавчих визначень, що містяться в КК, позначаючи їх терміном «норма закону». Так, у Кримінальному процесуальному кодексі України, що був прийнятий 13 квітня 2012 р., такий термін вживається в статтях 445, 448, 449 та ін. глави 33 «Провадження у Верховному Суді України». В ухвалах та роз'ясненнях вищих судових органів України також широко використовується цей термін².

У роботах окремих науковців термін «норма закону» (або «норма кримінального законодавства») також застосовується, однак, без належного його пояснення. Так, В. М. Кудрявцев у монографії «Общая теория квалификации преступлений» зазначав: «Для квалификации же *преступления* обязательным условием является ссылка на норму уголовного закона»³. В. В. Мальцев поруч із терміном «норма кримінального закону» застосовує також термін «норма кримінального законодавства»⁴.

Якщо звернутися до довідкової літератури стосовно змісту слів «припис» та «норма», то за певними позиціями це слова, що майже

¹ Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гусласького, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – С. 168.

² Див. наприклад: Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 17 січня 2006 р. – Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 1 (3). – С. 13–14; Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 19 квітня 2007 р. – Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 3 (5). – С. 98–99; Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23 груд. 2005 р. № 12 (п. 12) // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011) : станом на 26 верес. 2011 р. / упоряд.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Х. : Право, 2011. – С. 324.

³ Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 1999. – С. 6. Див. також: Генрих Н. В. Предмет и метод уголовно-правового регулирования: история, теория и практика / Н. В. Генрих. – М. : Норма: ИНФРА – М, 2011. – С. 20, 99.

⁴ Див.: Мальцев В. В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности / В. В. Мальцев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 79.

співпадають за змістом. Так, у «Новому тлумачному словнику української мови» в ряду суміжних визначень слова «припис» відмічається, що це: «Правило, покладене в основу якого-небудь вчення, моралі, ідеологічного напрямку і т. ін.; канон, норма»¹ або «Основні правила в якій-небудь ділянці людської діяльності, зумовлені її сутністю; закони»².

Разом із тим тлумачення слова «припис» має ще один відтінок, пов'язаний скоріше з конкретною діяльністю людини, а не із загальним велінням усталеного змісту: «Вказівка або порада діяти певним чином; настанова, рекомендація»³. Як бачимо, розбіжності у тлумаченні цього слова набувають сутнісного характеру, що істотно зменшує можливість його застосування для опису форми законодавчого визначення. Що стосується слова «норма», то воно має більш однозначні тлумачення, які у своїй більшості зорієнтовані на опис форми загального веління. Це, зокрема: «Звичайний, узаконений, законопринятий, обов'язковий порядок, стан і т. ін.; правило, стандарти»⁴. Невипадково слово «норма» широко вживається в обігу не лише в праві, а й в інших сферах людської діяльності (наприклад, «норма моралі», «норма поведінки», «технічна норма» тощо). Уявляється, що значне вживання в обігу слова «норма» та більш однозначне його розуміння зумовлюють широке його застосування при описанні правил здійснення певного виду поведінки, у тому числі при викладенні змісту законів про кримінальну відповідальність.

Характерними для законодавства про кримінальну відповідальність є норми, які визначають злочинність певного виду суспільно небезпечного діяння та його караність. Такі визначення містяться в нормах Особливої частини КК. Найбільш повне уявлення про зміст суспільно небезпечного діяння, вчинення якого забороняється законом, надає кримінально-правова норма, яка формується не лише на підставі законодавчих визначень, що містяться у нормах

¹ Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. – Т. 2. – К. : Аконіт, 2001. – С. 902.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 374.

Особливої частини КК, а й з урахуванням норм Загальної частини (наприклад, норм, що визначають суб'єкта злочину та його ознаки, вину та її форми). Певні елементи кримінально-правової норми формуються доктриною кримінального права, наприклад, щодо об'єкта злочину, причинного зв'язку між діянням та суспільно небезпечним наслідком. Вплив на формування кримінально-правової норми має також слідча та судова практика.

Останнім часом помітне місце у формуванні змісту певних кримінально-правових норм набувають рішення Верховного Суду України з приводу неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь (ст. 445 КПК). Висновки Верховного Суду України, викладені з підстав, зазначених у ст. 445 КПК, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму закону, та для всіх судів України (ст. 458 КПК). Як бачимо, джерела, за рахунок яких формується зміст кримінально-правової норми, виходять далеко за межі законодавства України про кримінальну відповідальність. Однак серед них основним джерелом кримінального права, як і його кримінально-правових норм, є законодавство про кримінальну відповідальність, втілене в КК¹. Підкреслюючи значення цього джерела, законодавець у ч. 3 ст. 3 КК зазначає: «Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються *тільки* (підкреслено нами. – В. Б.) цим Кодексом».

Домінуюче значення законодавства про кримінальну відповідальність у системі джерел кримінального права дало підстави для твердження, висунутого В. П. Коняхиним, щодо істотного співпадіння структури системи кримінального права і структури системи кримінального законодавства як припустимого методологічного правила². Що стосується системи Особливої частини кримінально-

¹ Див.: Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 1 : Загальна частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – С. 12.

² Див.: Коняхин В. П. Теоретические основы построения общей части российского уголовного права / В. П. Коняхин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 133.

го права, то наведене твердження припустиме за умови його обмеження структурою Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність. Зазначена частина КК відповідає вимогам системності: має первинний елемент структури – особливу норму закону, яка складається із диспозиції і санкції; норми, що у своїй сукупності являють Особливу частину КК, є подібними: в їх диспозиціях визначається злочинність діяння, а в санкціях – вид і розмір покарання за злочин, указаний у диспозиції (винятки становлять роз'яснювальні, заохочувальні, виняткові норми¹, але вони не характерні для Особливої частини КК, є допоміжними); норми об'єднані у розділи переважно за родовим об'єктом, що є основним критерієм структуризації Особливої частини КК; нарешті, сукупність норм, якими забезпечується охорона однорідних суспільних відносин, становлять собою інститути права. Все це дає підстави для визначення системи Особливої частини кримінального права як відносно самостійного нормативно-правового елемента в галузі кримінального права.

Ознайомлення з науковою та навчальною літературою з питань Особливої частини кримінального права (поняття, структура, елементи тощо) засвідчує, що їх автори обмежують свої судження оцінками законодавчого конструювання Особливої частини КК, що, як уже було відмічено, методологічно виправдано.

Із прийняттям у 2001 р. нового КК України підвищеної уваги набула проблема структури його Особливої частини². Слід зауважити, що, вирішуючи це питання, розробники КК одностайно дійшли висновку про необхідність поділу Особливої частини на розділи без подальшої їх диференціації на інші структурні складові. Тим самим була витримана лінійна система побудови Особливої частини КК, підґрунтям якої є родовий об'єкт злочину. У КК, при-

¹ Див.: Навроцький В. О. Кримінальне право України: Особлива частина : курс лекцій / В. О. Навроцький. – К. : Знання, 2000. – С. 21.

² Див.: Хавронюк М. І. І знову про гуманізацію кримінального законодавства / М. І. Хавронюк // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві : міжнар. симпозіум : тези і реферати доп. – Львів, 2008. – С. 292–293; Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гусласького, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – С. 32.

йнятому Верховною Радою України 5 квітня 2001 р., Особлива частина складається з 20 розділів, тоді як КК України 1960 р. мав 11 глав. Така деталізація була зумовлена низкою обставин. По-перше, це зумовлювалося необхідністю виділення суспільних відносин, які потребують виокремленого кримінально-правового захисту. Відповідно до цього, зокрема, сконструйовані розділи: «Злочини проти довкілля» (VIII), «Злочини в сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» (XX)¹. По-друге, у науці кримінального права було наведено достатньо переконливих аргументів щодо необхідності диференціації надміру великих розділів на більш дрібні, з тим щоб підкреслити важливість захисту тих або інших суспільних відносин. Йдеться, насамперед, про главу 3 КК 1960 р. «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи», яка була розукрупнена на три розділи: «Злочини проти життя та здоров'я особи» (II), «Злочини проти волі, честі та гідності особи» (III), «Злочини проти статевої свободи і статевої недоторканості особи» (IV), а також про главу 10 «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку і народного здоров'я», на базі якої сконструйовані розділи: «Злочини проти громадської безпеки» (IX), «Злочини проти безпеки виробництва» (X), «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту» (XI), «Злочини проти громадського порядку та моральності» (XII), «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» (XIII).

Разом із тим, на відміну від попереднього законодавства, в одному розділі (VI) було об'єднано норми, якими встановлено відповідальність за посягання на власність незалежно від її форм. Рівність форм власності, що проголошена в законах незалежної України, зумовила рівний підхід і до її охорони від злочинних посягань.

Досить дискусійними виявилися питання про послідовність розташування розділів Особливої частини. Умовно всі розділи згруповані в три блоки. Перший блок включає розділи, якими охороняються права, свободи і законні інтереси людини і громадянина;

¹ У редакції Закону України № 908-IV від 5 червня 2003 р. (див.: Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 320).

другий – розділи, які мають охороняти інтереси суспільства; третій – розділи, які повинні охороняти інтереси держави. Особлива частина КК відкривається розділом «Злочини проти основ національної безпеки України». Деякі вчені, народні депутати України, практики висловлювалися проти розташування цього розділу на першому місці в системі Особливої частини КК, пропонували помістити його до блоку розділів, де йдеться про охорону інтересів держави. Розробники проекту КК, який готувався за завданням Кабінету Міністрів України, виявили достатню принциповість у питанні про місце даного розділу. Призначення цього розділу більш значуще, ніж просто захист інтересів держави. Йдеться про захист України як певної соціальної спільності людей зі своїм менталітетом, звичаями, стосунками, уявленнями про права і свободи, законні інтереси, які проживають на одній території і заінтересовані у суверенітеті, збереженні форми державного управління, цілісності й недоторканності держави. Названі цінності є складовим поняттям «основи національної безпеки України», вони є основними державоутворюючими цінностями українського народу, проголошеними статтями 1 і 2 Конституції України. Крім того, треба зазначити, що тільки в суспільстві, де гарантовані соціальна стабільність, громадський порядок і безпека, суспільна злагода, можливе реальне забезпечення захисту особистих, фізичних і духовних прав людини і громадянина, основні з яких закріплені в ст. 3 Конституції України. Захист цих прав передбачений розділами II, III, IV, V Особливої частини КК. «Забезпечення права на мир, на національну безпеку, на проживання в державі, форму якої обрано всенародно, – це гарантії, що в умовах місця й часу визначають реалізацію права громадян на життя й здоров'я, на вільне підприємництво тощо»¹.

Завершує систему Особливої частини КК розділ XX «Злочини проти миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку». Важливо зазначити, що, на відміну від подібних розділів КК інших держав, у цей розділ включено також норми, покликані охороняти міжнародний правопорядок.

¹ Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – С. 33.

Таким чином, запропонована система Особливої частини КК 2001 р. відповідає в цілому досягненням науки кримінального права і тим змінам, які сталися в соціальному й економічному житті України.

Окремо необхідно зупинитися на найбільш характерних тенденціях розвитку норм Особливої частини, притаманних кримінальному законодавству не лише України, а й багатьох країн, що раніше входили до складу СРСР.

Перша тенденція. КК 2001 р. у статтях Особливої частини відмовився від вказівок на адміністративну преюдицію як умову кримінальної відповідальності. Така умова приводила до того, що адміністративні проступки при повторному їх здійсненні автоматично визнавалися злочинними діями. Це означало невинуватого криміналізацію певної частини діянь.

Друга тенденція. Значна кількість норм Особливої частини КК 1960 р., якими були передбачені формальні склади (це стосується і норм з адміністративною преюдицією), трансформована в КК 2001 р. у норми, які містять матеріальні склади злочинів. Це є свідченням про підвищення рівня (планки) суспільної небезпечності діяння для визнання його злочином.

Третя тенденція. Вона полягає у розширенні в Особливій частині кількості бланкетних норм. Особливо це характерно для норм розділу «Злочини у сфері господарської діяльності».

Четверта тенденція. Вона пов'язана з обмеженням, уточненням або роз'ясненням оціночних понять. Багато статей Особливої частини КК України 2001 р. забезпечені примітками, в яких дані роз'яснення понять, уживаних у тій чи у низці інших статей.

П'ята тенденція. Характерним для Особливої частини КК 2001 р. є збільшення в ній кількості норм, якими заохочуються шире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, відшкодування завданого збитку та усунення заподіяної шкоди. Безумовно, розширення інституту заохочення в Особливій частині КК відповідає ідеї гуманізації кримінального законодавства і має перспективу розширення.

Шоста тенденція. Вона полягає в утвердженні в нормах Особливої частини КК ідеї гуманізації системи покарань. Так, санкції

Особливої частини побудовані за принципом: від менш суворих покарань до більш суворих. Сутність такої побудови полягає в тому, що суд, відмовляючись від м'якого покарання, повинен навести мотиви стосовно необхідності звернення до більш суворого покарання. Характерним є також зниження для більшості злочинів покарань у виді позбавлення волі та уведення в санкції покарань, альтернативних йому.

В научной статье с позиции философской категории «система» рассматриваются история и современное состояние нормотворчества положений Особенной части отечественного уголовного права, определяется место последней в качестве относительно самостоятельного нормативно-правового элемента в целостной системе уголовного права. Выделяются те принципиальные обстоятельства, которые принимались во внимание законодателем при построении Особенной части УК Украины 2001 г.

In the article from the position of a philosophical category «system» the history and current state of norm-setting provisions of the Special part of the national criminal law are discussed. Also the place of the Special part as a relatively independent regulatory element in the whole system of criminal law is determined. The fundamental circumstances that are taken into account by the legislator during the building Special part of the Criminal Code of Ukraine of 2001 are marked.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 20 від 2 жовтня 2013 р.).